

prof. zw. dr hab. Andrzej Zawada
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej

Halyna Dubyk, *Pogłosy „szkoły ukraińskiej” w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego*

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2011
Recenzja rozprawy doktorskiej

1. Temat

Opinię o rozprawie doktorskiej mgr Haliny Dubyk rozpocznę od podkreślenia wagi samej decyzji badawczej, biorącej za przedmiot naukowego rozpoznania zagadnienie dotąd niewyodrębnione jako osobne zjawisko literackie. Temat Kresów, a więc także Ukrainy, stale i nadal istnieje w świadomości literackiej autorów i czytelników, to oczywiste. Ta świadomość jest dla Autorki rozprawy punktem wyjścia: „Nie ulega wątpliwości, że Ukraina była ważnym tematem w literaturze polskiej lat międzywojennych”. (s.2).

Wydawać by się mogło, i wydawało się do chwili powstania rozprawy mgr Haliny Dubyk, że problemowa i estetyczna obecność zespołu tematów i wątków „ukraińskich” w polskiej literaturze XX wieku jest znana niemal powszechnie i że obraz tego zjawiska jest tyleż jednolity, co solidnie utrwalony.

Autorka rozprawy postawiła tezę, iż w dorobku literackim międzywojennego dwudziestolecia widoczna jest spójna kontynuacja zjawiska wyodrębnionego w pierwszej połowie XIX stulecia jako „szkoła ukraińska”. Zaproponowała redefinicję tego pojęcia, kierując się przekonaniem o jego obecności i trwałości w literaturze przynajmniej pierwszej połowy XX wieku. Zakres tematyczny wątku ukraińskiego w polskiej literaturze międzywojennej, jego bogactwo tematyczne, złożoność i różnorodność nawiązań oraz kontynuacje i przekształcenia motywów, toposów, a nawet mitów, pozwoliły Autorce rozprawy na stwierdzenie, iż w możemy mówić o istnieniu w twórczości Dwudziestolecia „nurtu >szkoły ukraińskiej<” (s.8).

Jednocześnie jako istotną Autorka podkreśla rolę kontynuacji pierwiastka czy wzoru romantycznego w tym nurcie, zaznaczając, że alternatywą nie może być określenie „nurt ukraiński”, bowiem nie zawiera ono wskazania na żywołą, kształtującą funkcję tradycji romantycznej. Powołując się na istotne wcześniejsze ustalenia badaczy motywów i tematów kresowych w polskiej literaturze, między innymi na prace Jacka Kolbuszewskiego i Eugeniusza Czaplejewicza, Autorka rozprawy tworzy własną definicję zjawiska, które określa jako „nurt >szkoły ukraińskiej<”. Ta definicja służy w kolejnych rozdziałach pracy do opisu granic, zawartości, cech swoistych oraz ewolucji tak wyodrębnionego zjawiska literackiego.

2. Problematyka

Nurt literacki, o którym tu mowa, konstituuje – zdaniem Doktorantki – twórczość Bolesława Leśmiana, Jarosława Iwaszkiewicza, Józefa Łobodowskiego, Jana Śpiewaka, Juliana Wołoszynowskiego oraz grupy poetyckiej „Wołyń”, reprezentowanej między innymi przez Czesława Janczarskiego. Uważna i szczegółowa analiza motywów, wątków, leksyki, stylistyki stanowi regułę filologicznego postępowania w kolejnych rozdziałach rozprawy. W rezultacie takiej procedury poznawcza wartość rozprawy nie ulega wątpliwości. Kolejne segmenty tego studium literackiego mają charakter oryginalny, wprowadzają nową wiedzę, dopełniają obraz dotąd częściowo niedookreślony i niejednokrotnie go korygują. Lista przykładów potwierdzających powyższe stwierdzenie byłaby równoznaczna z referowaniem zawartości rozprawy. Zatem pozwolę sobie jedynie na pojedyncze ilustracje.

Do nich należeć może precyzyjnie w rozprawie ukazany poetycki mechanizm przetwarzania przez Bolesława Leśmiana krajobrazu ukraińskiego w – jak to niegdyś określił Michał Głowiński – „królestwo pierwotności”. Do bardzo interesujących i wartościowych należy drugi rozdział pracy zatytułowany „*Koronki ukraińskie*” Jarosława Iwaszkiewicza. W ogromnej literaturze „iwaszkiewiczologicznej” nie było dotąd podobnie systematycznego studium fundamentalnego dla tej twórczości tematu ukraińskiego dziedzictwa, choć przecież wielu badaczy poświęciło poszczególnym aspektom tego tematu niejedną pracę. Na co najmniej trzy osiągnięcia tego rozdziału chciałbym tutaj zwrócić uwagę. Pierwszym z nich jest konsekwentne odczytanie

Iwaszkiewiczowych inspiracji romantycznym wizerunkiem Ukrainy (podrozdział *Jarosław Iwaszkiewicz w szkole Juliusza Słowackiego*). Za drugie osiągnięcie historycznoliterackie rozprawy uważam podrozdział *Literackie obrazy Ukrainy*, w którym Autorka przejrzyście wyodrębniła zestaw kluczowych obrazów, które tworzą – użyję to określenia z rozprawy – „esencję >ukraińskości< dzieł Iwaszkiewicza (s.70). Za ważne spostrzeżenie trzecie uznać należy ten fragment analizy, który dotyczy powojennej ewolucji tematu ukraińskiego w dziele autora *Podróży do Polski* i swoistej autocenzury (zob. s. 94) stosowanej przez pisarza od – jak trafnie dowodzi Autorka - roku 1947.

Dalsze rozdziały włączają w obszar międzywojennej kontynuacji „szkoły ukraińskiej” dorobek pisarzy bez porównania mniej znanych, a zatem i mniej odczytanych, niż dotąd wymienieni Iwaszkiewicz i Leśmian. Twierdzenie to odnosi się do wszystkich autorów, których dzieło jest przedmiotem lektury w rozdziałach od trzeciego do szóstego. Istotny wkład w opisanie i interpretację dorobku poetyckiego Józefa Łobodowskiego widziałbym w studium poetyckiej mitologizacji własnej ukraińskiej genealogii tego autora. Wyprowadzony z analizy jego poezji wniosek o programowym nawiązywaniu do wersji romantycznej (m.in. s. 129), poprzedzony wcześniejszymi ustaleniami odnoszącymi się także do biografii poety, pozwala na właściwe usytuowanie tej twórczości w polskim dorobku poetyckim XX wieku. Z kolei szczegółowa lektura międzywojennych poezji Jana Śpiewaka (przede wszystkim tomu pt. *Wiersze stepowe*) - poety dobrze obecnego w polskiej literaturze przynajmniej do lat 60. XX wieku, a dziś zapomnianego - prócz pokazania jednego z oryginalnych wariantów kontynuacji tradycji romantycznej, stanowi cenne uzupełnienie wiedzy historycznoliterackiej. Podobnie jak rozdział następny, poświęcony twórczości grupy poetyckiej „Wołyń”, będący zarówno dopełnieniem obrazu poezji międzywojennej, jak też zawierający ważne wnioski interpretacyjne, jak choćby wyodrębnienie dwu poziomów mityzacji (lokalnego i prywatnego, zob. s. 190), czy ukazanie „odwagi autentyzmu” (s. 167), polegającej na przełamaniu romantycznych klisz obrazami realistycznymi czy wręcz naturalistycznymi (wiersze Janczarskiego i Władysława Milczarka). Z tych samych powodów istotny jest także rozdział przeznaczony na lekturę opowiadań Juliana Wołoszynowskiego.

Istotną część rozprawy stanowi również *Zakończenie*, a to ze względu na zwerbalizowaną w nim świadomość metodologiczną, precyzującą zarówno kryteria selekcji utworów zaliczanych do „nurtu >szkoły ukraińskiej<”, jak również z powodu zarysowanego obszaru i możliwego kierunku dalszych badań, obejmujących twórczość powstałą po II wojnie światowej.

W rozprawie znajdziemy również wiele innych inspirujących czy wypełniających puste miejsca odczytań i propozycji, lecz nie sposób wymienić ich wszystkich w recenzji. Wspomnę tylko, iż na przykład zaproponowana w rozprawie adaptacja socjologicznego pojęcia tożsamości terytorialnej okazała się funkcjonalna w analizach literaturoznawczych.

Zastanawia mnie również, dlaczego w rozdziale wstępnym, przejrzystym i sugestywnie rekonstruującym poromantyczne drogi kontynuacji „szkoły ukraińskiej”, nie wspomniała Autorka o udziale Henryka Sienkiewicza w tym procesie, choć to właśnie autor *Ogniem i mieczem* najszerzej i najtrwalej upowszechnił romantyczną wersję poetyckiego mitu Ukrainy.

Jednym z zasadniczych walorów pracy doktorskiej pani Haliny Dubyk jest ten właśnie aspekt, że rozprawa zachęca do stawiania kolejnych pytań i dostarcza punktów wyjścia do nowych interpretacji.

3. Źródła

Wymieniane tutaj ważne ustalenia rozprawy wystawiają jak najlepsze świadectwo literaturoznawczemu warsztatowi dzisiejszej Doktorantki. Rozprawa doktorska pani Haliny Dubyk jest, w mojej opinii, ilustracją bardzo dobrej znajomości publikowanej twórczości wybranych pisarzy, a biegłość, z jaką Autorka pracy porusza się po ogromnym przecież zespole tekstów publikowanych, zasługuje na uznanie.

Opanowanie rozległej literatury przedmiotu, poświadczone nie tylko przez bibliografię, ale przez krytycznie funkcjonalną obecność w tekście rozprawy, również powinno zostać zauważone. Autorka zgromadziła wszechstronną bibliotekę prac historycznoliterackich odnoszących się do wybranej przez nią problematyki, sięgając również do istotnych prac publikowanych w języku ukraińskim, takich jak studia

Wasiłienki o Leśmianie czy kijowski tom prac o Iwaszkiewiczu, przygotowany w 2001 roku przez prof. Radyszewskiego.

Warto dodać ponadto, że do tej grupy tekstów opublikowanych należą też rozproszone wypowiedzi prasowe, wśród których znajduje się pewna liczba takich, które nigdy nie były przedrukowywane, a nieraz nawet cytowane. Autorka rozprawy dotarła nie tylko do trudno dostępnych pierwodruków tomików poetyckich, ale wykorzystywała równie nietrwale publikacje gazetowe i czasopiśmiennicze. W rozprawie znajdziemy przytoczenia z takich ukazujących się głównie w latach trzydziestych XX wieku tytułów jak „Pion”, „Kurier Literacko-Naukowy”, „Pamiętnik Literacki”, „Okolica Poetów”, „Kurier Lubelski” czy „Wołyń”. Korzystanie z pierwodruków jest w pracy Haliny Dubyk regułą, dzięki czemu możemy się – na przykład – zapoznać się z wypowiedziami dotąd w opracowaniach literaturoznawczych nieobecnyymi.

Osobną grupę nie mniej interesujących i przydatnych tekstów stanowią źródła archiwalne. Różnego rodzaju wartościowe dokumenty literackie, jak niepublikowana korespondencja pisarzy czy nawet rękopisy nieznanych ich szkiców czy utworów poetyckich, odnalazła Autorka w zbiorach między innymi Domu Literatury oraz Muzeum Literatury w Warszawie, w bogatych zbiorach rękopiśmiennych Muzeum Anny Jarosława Iwaszkiewiczów w Stawisku, a nawet w archiwach prywatnych – jak teksty Czesława Janczarskiego. Doktorantka potrafiła dotrzeć do tej dokumentacji i funkcjonalnie włączyć ją w tok swych analiz.

Stwierdzić więc można w tym miejscu i należy, iż strona źródłowa rozprawy Haliny Dubyk jest wzorowa.

4. Metoda

Fundamentem naukowego postępowania Haliny Dubyk jest systematyczna i wnikliwa praca z tekstem. O maksymalistycznym podejściu do źródeł była już mowa. Teraz wypada uzupełnić te uwagi o wskazanie na dojrzałość naukową Doktorantki, która jest świadoma rezultatów, jakie może osiągnąć. Widoczne jest to zwłaszcza w pierwszym rozdziale i w *Zakończeniu*.

Młoda badaczka stosuje zasadę ograniczonego zaufania, nie przyznając priorytetów w tym względzie nikomu, włącznie z bohaterami swoich dociekań. Tekst

jest dla niej informacją i świadectwem. Znalezienie możliwie wszystkich tekstów związanych z wybraną problematyką gwarantuje otrzymanie rezultatu obiektywnego, a więc rewidującego dotychczasową wiedzę.

Ponadto trzeba tu zwrócić uwagę na wszechstronność analiz, nie ograniczonych bynajmniej do materiału poezji, prozy fabularnej, publicystycznej, wspomnieniowej czy epistolarnej.

5. Konkluzja

Powiedziane zostało już wcześniej, iż pod względem docierania do źródeł, ich odczytywania i interpretacji pracę Haliny Dubyk należy znać za wzorową. Teraz nadeszła pora, żeby powtórzyć to stwierdzenie w odniesieniu do całej rozprawy i wszystkich jej walorów. Sposób przeprowadzenia wywodu jest przejrzysty i harmonijny, narracja precyzyjna, styl bez zarzutu, kompozycja przemyślana i uzasadniona. Znajomość literatury przedmiotu optymalna.

Rozprawa doktorska Haliny Dubyk wprowadza do historii literatury polskiej nowy, zasadniczo zrewidowany obraz przyjętego tematu. Przedstawia materiał literacki w dużym stopniu mało znany lub pomijany. Proponuje świeże spojrzenie na złożone koleje świadomości literackiej XX wieku. Wreszcie przynosi dodatkową lub nową wiedzę z zakresu biografii i twórczości omawianych pisarzy. Intelktualnie niezależny, racjonalnie krytyczny wobec zastanych opinii historycznoliterackich wybór tematu dokonany przez Halinę Dubyk owocuje cennymi ustaleniami.

Rozprawa doktorska Haliny Dubyk zatytułowana *Pogłosy „szkoły ukraińskiej” w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego* zasługuje na druk w całości i na ocenę wyróżniającą. Z nadwyżką spełnia warunki przepisane ustawą, toteż wnoszę o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wrocław, 18 lutego 2012 r.